

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ГАЛИЦЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА**  
**ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ**

*Циклова комісія юридичних дисциплін*

**КУРСОВА РОБОТА**

з дисциплін

**Цивільне право, цивільне процесуальне право**

на тему:

**ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІЙ  
ОСОБИ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ**

**Виконав:**

студент групи Пб 41  
Зайшлий Максим

**Науковий керівник:**

к.ю.н., доцент  
Гелецька Ірина Олександрівна

Національна шкала: \_\_\_\_\_

Шкала коледжу: \_\_\_\_\_

Оцінка ECTS: \_\_\_\_\_

**Члени комісії:**

\_\_\_\_\_  
(підпис) (прізвище та ініціали)

\_\_\_\_\_  
(підпис) (прізвище та ініціали)

\_\_\_\_\_  
(підпис) (прізвище та ініціали)

**Тернопіль, 2026**

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                       |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                                                     | <b>3</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕМАНСИПАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....</b>                                    | <b>5</b>  |
| 1.1.Поняття цивільної дієздатності фізичної особи та її види.....                                                                     | 5         |
| 1.2.Правовий аналіз поняття емансипації неповнолітніх за цивільним законодавством України.....                                        | 9         |
| <b>РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ.....</b>                                           | <b>12</b> |
| 2.1. Робота за трудовим договором як підстава набуття неповнолітнім повної цивільної дієздатності.....                                | 12        |
| 2.2. Особливості набуття повної цивільної дієздатності неповнолітньою особою, яка набула статусу матері або батька дитини.....        | 14        |
| 2.3. Правові проблеми надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім, які мають намір здійснювати підприємницьку діяльність..... | 18        |
| <b>РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІЙ ОСОБІ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ.....</b>               | <b>23</b> |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                                                  | <b>29</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                                                | <b>32</b> |

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Зародження правової категорії «дієздатність» відбувалось одночасно з виникненням та встановленням права. На підставі аналізу історичних джерел зроблено висновок, що розвиток інституту «дієздатності» на території сучасної України відбувався під впливом політичних, економічних та соціальних процесів суспільства. Приватне римське право, феодальне право Київської Русі, закони цивільні, проект цивільного уложення (в якому передбачалось введення інституту дієздатності), західноєвропейський правовий досвід слугували теоретичною базою для юридичного оформлення такого соціально-значимого інституту.

Набуттю неповнолітніми громадянами економічної (майнової) самостійності, розвитку їх здібностей та навичок участі у трудовій та підприємницькій діяльності сприяє інститут емансипації, існуюче нормативне регулювання якого позначило безліч проблем, пов'язаних як з розумінням сутності цього інституту, так і з механізмом реалізації права на емансипацію.

**Стан наукового дослідження.** Питання щодо дієздатності фізичної особи у цивільному праві висвітлювались у працях відомих вчених різних періодів розвитку цивілістичної думки: С. М. Братуся, О. С. Іоффе, С. О. Лозовської, Д. І. Мейера, А. Я. Паварса, І. Д. Шапакідзе та багатьох інших. Окремі аспекти визначення поняття та обсягу дієздатності були предметом розгляду таких українських учених: О. В. Дзери, В. М. Самойленка, Н. С. Кузнецової, Я. М. Шевченка, Д. В. Бобрової та ін. До закордонних науковців, які досліджували питання дієздатності, слід віднести: В. В. Батуренка, А. А. Костіна, С. Ю. Пятіна, Є. А. Васильєва, І. А. Зеніна та ін.

Окремі аспекти надання повної цивільної дієздатності та визначення сутності такого поняття, як емансипація, розглядалися у працях таких українських вчених, як Є. Андреев, Н. Бондаренко-Зелінська, С. Букшина, О. Дзера, А. Довгерт, С. Гринько, В. Грибанов, І. Жилінкова, М. Логвінова, А. Мілевський, О. Підопригора, З. Ромовська, І. Спасибо-Фатєєва, М. Саградян, С.

Фурса, Ж. Чорна, Я. Шевченко та багато інших, що дає змогу стверджувати, що в Україні вже є значна теоретична і практична база напрацювань в цій галузі.

**Метою курсової роботи** є комплексний правовий аналіз цивільної дієздатності фізичної особи, підстави та порядок надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності на основі чинності законодавства та аналізу судової практики України, враховуючи недоліки, які виникають під час розгляду цієї категорії справ.

**Завданнями роботи** виступають:

- дослідження поняття цивільної дієздатності та її видів;
- правовий аналіз поняття емансипації неповнолітніх за цивільним законодавством України;
- аналіз підстав надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності;
- порядок укладення неповнолітнім трудового договору як підстава надання йому повної цивільної дієздатності;
- дослідження особливостей надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини;
- з'ясування кола проблем емансипації неповнолітніх осіб, які бажають займатися підприємницькою діяльністю;
- порядок розгляду судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

**Об'єктом дослідження** є правові відносини, що виникають у зв'язку з наданням неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

**Предметом курсової роботи** є дослідження підстав та порядку надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

## **РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕМАНСИПАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

### **1.1. Поняття цивільної дієздатності фізичної особи та її види**

Дослідження категорії цивільної дієздатності доцільно розпочати з аналізу поняття цивільної правоздатності, оскільки ці правові явища є взаємопов'язаними. Відповідно до ч. 1 ст. 25 ЦК України, цивільна правоздатність визначається як здатність особи бути носієм цивільних прав та обов'язків. Законодавець закріплює, що такою здатністю наділені всі фізичні особи без винятку [1]. Правоздатність виникає з моменту народження людини та припиняється зі смертю фізичної особи.

Поняття цивільної дієздатності розкривається у ч. 1 ст. 30 ЦК України. Під нею розуміється здатність особи власними діями набувати цивільних прав, самостійно реалізовувати їх, створювати для себе цивільні обов'язки, виконувати їх та нести відповідальність у разі невиконання таких обов'язків [1]. Загальним правилом є набуття фізичною особою повної цивільної дієздатності після досягнення вісімнадцятирічного віку. Особливості та види цивільної дієздатності будуть розглянуті в подальших підрозділах дослідження.

На відміну від цивільної правоздатності, яка визнається за кожною фізичною особою незалежно від її психічного стану, дієздатність безпосередньо пов'язана зі здатністю особи усвідомлювати зміст та наслідки власної поведінки. Саме тому для реалізації цивільної дієздатності необхідним є належний рівень психічного розвитку та можливість адекватно оцінювати свої дії. Варто зазначити, що законодавство більшості держав пов'язує настання повної дієздатності з досягненням особою повноліття, хоча вік повноліття може відрізнятися залежно від особливостей національної правової системи.

У цивілістичній доктрині цивільна дієздатність розглядається як юридична можливість особи самостійно реалізовувати належну їй правоздатність. Іншими словами, особа повинна бути спроможною власними вольовими діями набувати

та здійснювати цивільні права, а також приймати на себе відповідні обов'язки. Повна цивільна дієздатність забезпечує суб'єкту права можливість вільно розпоряджатися належними йому правами, реалізовувати їх на власний розсуд та здійснювати інші юридично значущі дії в межах, визначених законодавством.

Так, М. Саградян звертає увагу на те, що «Обсяг дієздатності неповнолітніх у різних країнах неоднаковий. В Україні та більшості країн світу повністю дієздатними стають із досягненням 18-річного віку. Однак є держави, в яких повноліття набувається після досягнення 19, 20, 21 років, – Японія, Тайвань, Монако, окремі штати США та ін.» [2, с. 72].

На нашу думку, структуру цивільної дієздатності фізичної особи доцільно розглядати через сукупність окремих правових можливостей, які забезпечують самостійну участь особи у цивільних правовідносинах. До таких складових належать:

- здатність особи власними діями набувати цивільних прав;
- можливість самостійно реалізовувати набуті права;
- здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки;
- можливість самостійного виконання покладених обов'язків;
- здатність нести юридичну відповідальність у разі невиконання або неналежного виконання цивільних обов'язків.

Відповідно до положень чинного цивільного законодавства України, залежно від обсягу прав та обов'язків законодавець розрізняє декілька видів цивільної дієздатності, а саме:

- 1) часткову цивільну дієздатність (ст. 31 ЦК України);
- 2) неповну цивільну дієздатність (ст. 32 ЦК України);
- 3) цивільну відповідальність неповнолітньої особи (ст. 33 ЦК України);
- 4) повну цивільну дієздатність (ст. 34 ЦК України).

Дослідження змісту повної цивільної дієздатності свідчить про те, що її наявність у фізичної особи обумовлюється двома основними критеріями.

По-перше, медичним критерієм, який передбачає відсутність психічних захворювань або стійких психічних розладів, що можуть впливати на здатність особи усвідомлювати значення власних дій та керувати ними.

По-друге, юридичним критерієм, який полягає у спроможності особи усвідомлено керувати своєю поведінкою, самостійно набувати та реалізовувати цивільні права, створювати для себе цивільні обов'язки, виконувати їх, а також нести передбачену законом відповідальність за їх порушення чи невиконання.

Водночас, аналізуючи класифікацію цивільної дієздатності, необхідно враховувати критерії її поділу. Зокрема, Р. А. Торчинівська зазначає, що одним із основних критеріїв виступає вік фізичної особи [3, с. 52].

За віковою ознакою цивільне законодавство України передбачає такі види цивільної дієздатності:

1) часткова цивільна дієздатність (ст. 31 ЦК України), яка належить малолітнім особам, тобто дітям, що не досягли чотирнадцятирічного віку. Особи цієї категорії мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, а також здійснювати особисті немайнові права щодо результатів інтелектуальної та творчої діяльності, які охороняються законом [1];

2) неповна цивільна дієздатність (ст. 32 ЦК України), яка поширюється на осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Закон надає неповнолітнім ширший обсяг прав, зокрема право:

- самостійно розпоряджатися заробітною платою, стипендією та іншими власними доходами;

- реалізовувати права на результати інтелектуальної та творчої діяльності;

- бути учасниками або засновниками юридичних осіб у випадках, коли це не суперечить законодавству чи установчим документам;

- самостійно відкривати банківські рахунки, укладати договори банківського вкладу та розпоряджатися коштами, розміщеними на власне ім'я [1];

3) повна цивільна дієздатність (ст. 34–35 ЦК України), яка, як правило, виникає після досягнення особою повноліття, тобто вісімнадцяти років. Разом із

тим законодавством передбачено низку випадків дострокового набуття повної цивільної дієздатності. Так, вона може виникнути:

- з моменту державної реєстрації шлюбу відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦК України;
- у разі досягнення шістнадцятирічного віку та працевлаштування за трудовим договором (ч. 1 ст. 35 ЦК України);
- якщо особу, яка досягла шістнадцяти років, записано матір'ю або батьком дитини (ч. 1 ст. 35 ЦК України);
- у разі здійснення підприємницької діяльності особою, яка досягла шістнадцятирічного віку, за наявності передбачених законом умов (ч. 3 ст. 35 ЦК України).

Цікавим є зауваження Л. Г. Лічман, яка наголошує, що однією з новел чинного ЦК України стала можливість обмеження дієздатності неповнолітньої особи, хоча така особа за законом і без того володіє лише неповним обсягом цивільної дієздатності [4].

Отже, на відміну від цивільної правоздатності, цивільна дієздатність безпосередньо залежить від рівня психічного розвитку та здатності особи усвідомлювати наслідки власної поведінки. Для її повноцінної реалізації особа повинна розуміти характер своїх дій, оцінювати їх правові наслідки та контролювати власну поведінку.

Порівняльний аналіз законодавства різних держав свідчить, що загальний підхід до визначення повної цивільної дієздатності пов'язується з досягненням особою певного віку. Так, у правових системах Англії, Франції та Німеччини повна дієздатність настає після досягнення вісімнадцяти років. Водночас порядок обчислення моменту повноліття має певні відмінності. Наприклад, у Німеччині та Франції повноліття настає в день завершення вісімнадцятого року життя або напередодні дня народження, тоді як в Англії особа вважається повнолітньою безпосередньо у день досягнення відповідного віку. У низці штатів США межі повноліття коливаються від вісімнадцяти до двадцяти одного року [5, с. 212].

У багатьох державах світу, зокрема в Австралії, Новій Зеландії, Польщі, Данії, Португалії, Грузії та Вірменії, повноліття також настає у вісімнадцятирічному віці. Водночас законодавство окремих країн встановлює вищий віковий ценз. Так, у Тайвані, Кореї, Тунісі та Японії особа набуває повної дієздатності після досягнення двадцяти років [6, с. 272]. Ще вищий віковий поріг закріплено у Сінгапурі, Монако, Єгипті та Гвінеї, де повноліття настає у двадцять один рік.

Таким чином, міжнародний досвід свідчить про те, що найбільш поширеним віком набуття повної цивільної дієздатності є досягнення особою вісімнадцяти років. Українське цивільне законодавство у питаннях визначення обсягу дієздатності неповнолітніх загалом відповідає сучасним підходам, які застосовуються в більшості демократичних держав світу, що свідчить про його відповідність міжнародним тенденціям розвитку цивільного права.

## **1.2. Правовий аналіз поняття емансипації неповнолітніх за цивільним законодавством України**

Аналізуючи правову природу емансипації неповнолітніх у цивільному праві України, насамперед слід звернутися до походження самого терміна. Слово «емансипація» бере свій початок від латинського *emancipatio* та походить ще з часів римського права. У той період воно означало звільнення сина або дружини від влади глави родини (*patria potestas*), тобто припинення їхньої юридичної залежності від сімейного патріарха [7, с. 8].

Як зазначає Н. М. Павлюк, поняття емансипації слід розуміти як юридичний механізм, спрямований на усунення певної форми залежності чи обмеження прав особи. Таке звільнення може проявлятися у розширенні обсягу прав і свобод, подоланні соціальної нерівності або скасуванні встановлених раніше обмежень. При цьому сфера застосування емансипації не обмежується лише припиненням опіки чи піклування над неповнолітніми особами [8, с. 58].

Для прикладу, у суспільних науках широко використовується поняття жіночої емансипації, під яким розуміють процес подолання соціальної, економічної та політичної залежності жінок. Основною метою такого процесу є забезпечення рівних можливостей для самореалізації, розвитку особистості та доступу до суспільних благ і ресурсів.

У загальному значенні емансипацію можна охарактеризувати як особливий порядок набуття особою повної цивільної дієздатності. Разом із тим її не варто ототожнювати безпосередньо з дієздатністю. Якщо цивільна дієздатність є юридичною властивістю особи, то емансипація виступає процедурою або механізмом отримання такої властивості до настання загального віку повноліття. Саме тому дане поняття тісно пов'язується з питаннями підстав, умов, порядку та моменту набуття особою повної цивільної дієздатності [9, с. 114].

У юридичній літературі поширеною є думка, що інститут емансипації має винятковий характер і не повинен застосовуватися як загальне правило. Такий підхід пояснюється тим, що законодавець передбачив можливість дострокового набуття повної цивільної дієздатності лише для окремих категорій неповнолітніх осіб, рівень психічної та соціальної зрілості яких дозволяє їм самостійно брати участь у цивільних правовідносинах.

Водночас дискусійним залишається питання визначення достатнього рівня зрілості неповнолітньої особи для її емансипації. На сьогодні серед науковців відсутня єдина позиція щодо критеріїв такої оцінки. Частина дослідників вважає за необхідне проведення психологічного обстеження неповнолітнього перед прийняттям рішення про надання йому повної цивільної дієздатності. Інші науковці висловлюють сумніви щодо доцільності такого підходу, вказуючи на складність формулювання чітких критеріїв і запитань, які могли б об'єктивно встановити ступінь готовності особи до самостійного здійснення цивільних прав та виконання обов'язків. Крім того, предметом наукових дискусій залишається й питання обсягу прав та обов'язків, які повинні виникати в особи після набуття нею статусу емансипованої.

У науковій літературі відсутній єдиний підхід і до питання правового статусу емансипованої особи, зокрема щодо того, чи слід після емансипації вважати її дитиною. Так, Н. М. Павлюк зазначає, що наслідком емансипації є зміна правового становища особи лише в окремих цивільних та сімейних правовідносинах. Водночас в інших сферах правового регулювання така особа продовжує зберігати статус дитини та користуватися відповідними правами, які законодавство пов'язує з цим статусом [8, с. 59].

Схожої позиції дотримується й Н. Ортинська, яка підкреслює, що емансипація має галузевий характер. На її думку, дострокове набуття повної цивільної дієздатності не означає автоматичного поширення на неповнолітню особу всього комплексу прав, доступних повнолітнім громадянам. Тому до моменту досягнення встановленого законом віку така особа залишається обмеженою у реалізації окремих прав та можливостей [9, с. 12].

Разом із тим у цивілістичній доктрині існує й інша точка зору. Її прихильники посиляються на положення ст. 1 Конвенції про права дитини [10], відповідно до якої дитиною визнається кожна особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, за винятком випадків, коли згідно із законом, що застосовується до такої особи, повноліття настає раніше [10].

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що інститут емансипації фактично спрямований на дострокове надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Відтак виникають підстави розглядати таку особу як суб'єкта, який у цивільно-правовому аспекті виходить за межі традиційної категорії «дитина», оскільки набуває правового статусу, максимально наближеного до статусу повнолітньої особи.

## **РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ**

### **2.1. Робота за трудовим договором як підстава набуття неповнолітнім повної цивільної дієздатності**

Ст. 43 Конституції України передбачає, що «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб» [11].

Трудова діяльність неповнолітніх осіб в Україні регламентується нормами Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України). Законодавець встановлює загальне правило, відповідно до якого працевлаштування осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, не допускається. Водночас із цього правила передбачено виняток: за наявності згоди одного з батьків або особи, яка його замінює, трудовий договір може бути укладений із особою, яка досягла п'ятнадцяти років (ч.ч. 1, 2 ст. 188 КЗпП України) [12].

Аналіз положень трудового законодавства дає підстави виокремити декілька категорій неповнолітніх осіб, які можуть бути залучені до трудової діяльності:

- 1) особи, які досягли шістнадцятирічного віку, що мають право на працевлаштування на загальних підставах відповідно до ч. 1 ст. 188 КЗпП України;
- 2) особи віком п'ятнадцять років, які можуть бути прийняті на роботу за умови отримання згоди одного з батьків або особи, що його замінює (ч. 2 ст. 188 КЗпП України);
- 3) учні та студенти закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, які досягли

чотирнадцяти років. Такі особи мають право виконувати легку роботу у вільний від навчання час за умови, що вона не завдає шкоди їхньому здоров'ю та не перешкоджає освітньому процесу. Обов'язковою умовою при цьому є згода одного з батьків або особи, яка його замінює (ч. 3 ст. 188 КЗпП України) [12].

У зв'язку з цим заслуговує на підтримку підхід законодавця, закріплений у ч. 1 ст. 35 ЦК України, згідно з яким повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцятирічного віку та працює на підставі трудового договору [1]. Така норма є цілком логічною, оскільки трудова діяльність передбачає наявність у неповнолітнього певного рівня самостійності, відповідальності та здатності приймати юридично значущі рішення.

Особливу увагу привертає положення ч. 5 ст. 35 ЦК України, відповідно до якого повна цивільна дієздатність, набута внаслідок працевлаштування або здійснення підприємницької діяльності, не припиняється навіть після розірвання трудового договору чи припинення підприємницької діяльності [1]. Отже, набутий статус зберігається за особою незалежно від подальшої зміни обставин, що стали підставою для його отримання.

Щодо процедури надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у зв'язку з виконанням трудової діяльності, то законодавець визначає низку обов'язкових умов. Зокрема, недостатньо лише факту досягнення особою шістнадцяти років та її наміру працювати за трудовим договором. Необхідним є також звернення зацікавленої особи із відповідною заявою, а також надання письмової згоди батьків, усиновлювачів або піклувальника. Рішення про надання повної цивільної дієздатності приймається органом опіки та піклування. У разі відсутності такої згоди питання вирішується у судовому порядку, що прямо передбачено ч. 2 ст. 35 ЦК України [1].

Ж. Л. Чорна обґрунтовано зазначає, що виникнення трудових правовідносин може слугувати підставою для емансипації неповнолітньої особи лише за наявності сукупності передбачених законодавством умов. До таких умов науковиця відносить:

– досягнення особою шістнадцятирічного віку;

- наявність такого психічного стану, який дає можливість усвідомлювати значення власних дій та керувати ними;
- добровільне волевиявлення неповнолітнього щодо здійснення трудової діяльності на підставі трудового договору;
- письмову згоду батьків, усиновлювачів або піклувальника;
- прийняття відповідного рішення органом опіки та піклування або судом [13, с. 148].

Разом із тим аналіз положень ч. 2 ст. 35 ЦК України свідчить про наявність певної законодавчої прогалини. Зокрема, зазначена норма визначає порядок надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, однак не встановлює моменту її виникнення. Відсутність чіткої вказівки на час набуття такого статусу може породжувати неоднозначність у правозастосовній практиці.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 2 ст. 35 ЦК України та законодавчо закріпити момент виникнення повної цивільної дієздатності у неповнолітньої особи. На нашу думку, відповідну норму варто викласти в такій редакції: «Фізична особа у цьому випадку набуває повної цивільної дієздатності з моменту прийняття рішення органом опіки та піклування або з моменту набрання законної сили рішенням суду». Такий підхід сприятиме правовій визначеності та усуне можливі суперечності під час реалізації зазначених положень цивільного законодавства.

## **2.2. Особливості набуття повної цивільної дієздатності неповнолітньою особою, яка набула статусу матері або батька дитини**

У випадках, коли повна цивільна дієздатність надається на підставі рішення органу опіки та піклування, у тому числі неповнолітній особі, яка зареєстрована матір'ю або батьком дитини, відповідна процедура здійснюється у порядку, визначеному чинним цивільним законодавством України.

Разом із тим не завжди питання може бути вирішене органом опіки та піклування. Зокрема, за відсутності письмової згоди батьків, усиновлювачів чи

піклувальника повноваження щодо надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності переходять до суду. Водночас аналіз чинного законодавства та правозастосовної практики свідчить про наявність окремих проблемних аспектів і неузгодженостей у процедурі судового розгляду справ цієї категорії, особливо коли йдеться про неповнолітню особу, яка вже набула статусу матері або батька дитини.

Процесуальний порядок вирішення таких справ визначається положеннями глави 3 розділу IV ЦПК України. З аналізу статей 301-304 ЦПК України випливає, що питання про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності за відсутності згоди батьків, усиновлювачів чи піклувальника підлягає розгляду в порядку окремого провадження. Звернення до суду в даному випадку здійснюється шляхом подання письмової заяви, яка повинна відповідати встановленим процесуальним вимогам щодо форми, змісту та порядку подання.

Варто зазначити, що механізм судового надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, поєднує в собі як загальні риси цивільного судочинства, характерні для справ окремого провадження, так і низку специфічних особливостей. Саме ці особливості обумовлені правовою природою досліджуваної категорії справ, необхідністю оцінки рівня зрілості неповнолітнього, а також встановленням обставин, які свідчать про доцільність надання йому повної цивільної дієздатності.

Відповідно до ч. 1 ст. 301 ЦПК України, заява про надання повної цивільної дієздатності може бути подана до суду неповнолітньою особою, яка досягла шістнадцятирічного віку, за відсутності згоди батьків, усиновлювачів або піклувальника. Така заява подається до суду за місцем проживання заявника [13].

Аналіз наведеної процесуальної норми свідчить, що право на звернення до суду з вимогою про надання повної цивільної дієздатності законодавець пов'язує саме з досягненням особою шістнадцятирічного віку. Водночас такий підхід не повною мірою узгоджується з положеннями ст. 35 ЦК України. Зокрема, у

випадку, коли підставою для набуття повної цивільної дієздатності є факт запису неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини, законодавець використовує узагальнене поняття «неповнолітня особа», не встановлюючи додаткової вимоги щодо досягнення нею шістнадцяти років.

Звернення до норм цивільного законодавства дозволяє дійти висновку, що до категорії неповнолітніх належать особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Таким чином, виникає правова колізія: особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, яка відповідно до ст. 35 ЦК України записана матір'ю або батьком дитини та формально має право претендувати на набуття повної цивільної дієздатності, фактично позбавлена можливості самостійно звернутися до суду через вікове обмеження, встановлене ст. 301 ЦПК України.

На існування такої законодавчої неузгодженості звертають увагу й науковці. Так, Р. Я. Демків наголошує на суперечності між положеннями ЦК України та ЦПК України щодо визначення віку особи, яка має право ініціювати розгляд справи про надання повної цивільної дієздатності. Науковець зазначає, що процесуальне законодавство обмежує коло заявників особами, які досягли шістнадцяти років, хоча цивільне законодавство передбачає можливість надання повної цивільної дієздатності й окремим категоріям неповнолітніх молодшого віку [14, с. 162].

У зв'язку з цим закономірно постає питання щодо механізму реалізації права на емансипацію особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, які є матір'ю або батьком дитини. За чинного нормативного регулювання така категорія осіб опиняється у стані правової невизначеності, оскільки матеріальні норми допускають можливість надання їм повної цивільної дієздатності, тоді як процесуальні механізми реалізації цього права залишаються фактично недоступними.

Відтак можна констатувати, що законодавець досі не врегулював належним чином правове становище неповнолітніх батьків віком від

чотирнадцяти до шістнадцяти років у контексті набуття ними повної цивільної дієздатності.

Аналіз судової практики також підтверджує наявність зазначеної проблеми. Так, у одній із судових справ [15], де заявником виступала неповнолітня особа віком до шістнадцяти років, яка була записана матір'ю або батьком дитини, суд обмежився застосуванням положень ст. 35 ЦК України та ст. 47 ЦПК України, не надавши оцінки співвідношенню цих норм зі ст. 301 ЦПК України та не обґрунтувавши власну позицію щодо існуючої законодавчої колізії.

Дослідження судових рішень у цій категорії справ свідчить також про випадки, коли до суду в інтересах неповнолітніх осіб, які досягли шістнадцятирічного віку, зверталися інші суб'єкти. Найчастіше такими заявниками виступали органи опіки та піклування. Водночас у практиці зустрічаються й поодинокі випадки звернення прокурора із заявою в інтересах неповнолітнього [16].

Таким чином, відсутність чітких законодавчих приписів та неузгодженість між нормами цивільного і цивільного процесуального законодавства негативно впливають на реалізацію права неповнолітніх осіб на набуття повної цивільної дієздатності. У багатьох випадках особи не звертаються до суду через неможливість передбачити результати розгляду справи, а судова практика не містить достатньо аргументованих висновків щодо подолання відповідних правових колізій.

У зв'язку з цим заслуговує на підтримку пропозиція Р. Я. Демківа щодо вдосконалення ч. 1 ст. 301 ЦПК України. На думку науковця, зазначену норму доцільно доповнити положенням, відповідно до якого право на звернення до суду повинна мати не лише неповнолітня особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, а й неповнолітня особа, записана матір'ю або батьком дитини. Запровадження таких змін сприятиме усуненню існуючих суперечностей між ЦК України та ЦПК України, а також забезпечить ефективну реалізацію права на

емансипацію для всіх категорій неповнолітніх, визначених цивільним законодавством [14, с. 163].

### **2.3. Правові проблеми надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім, які мають намір здійснювати підприємницьку діяльність**

Аналізуючи проблемні аспекти емансипації неповнолітніх осіб, які мають намір здійснювати підприємницьку діяльність, варто зазначити, що підприємництво належить до видів діяльності, пов'язаних із підвищеним рівнем ризику. Саме тому воно вимагає від особи не лише достатнього рівня самостійності, а й здатності ефективно організовувати власну діяльність, приймати виважені рішення та прогнозувати можливі правові й економічні наслідки як власних дій, так і дій інших учасників правовідносин.

Особливістю підприємницької діяльності є необхідність оперативного прийняття рішень та особистого здійснення значної кількості юридично значущих дій. У зв'язку з цим успішне ведення підприємництва передбачає наявність у суб'єкта належного рівня відповідальності, ініціативності та здатності самостійно оцінювати ризики, що виникають у процесі господарської діяльності. Фактично здійснення підприємницької діяльності через представника не може повністю замінити особисту участь підприємця у прийнятті управлінських рішень.

Правові підстави набуття повної цивільної дієздатності неповнолітньою особою, яка бажає займатися підприємництвом, визначені ч. 3 ст. 35 ЦК України. Відповідно до зазначеної норми повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцятирічного віку та виявила намір здійснювати підприємницьку діяльність. За наявності письмової згоди батьків, усиновлювачів, піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. З моменту державної реєстрації її як фізичної особи-підприємця вона набуває повної цивільної дієздатності [1].

Отже, чинне законодавство пов'язує можливість емансипації неповнолітнього підприємця з обов'язковим отриманням письмової згоди законних представників або відповідного рішення органу опіки та піклування. Такий підхід загалом є виправданим, оскільки саме батьки, усиновлювачі чи піклувальники найкраще обізнані з особистими якостями неповнолітньої особи, рівнем її соціальної зрілості та готовністю до самостійного здійснення підприємницької діяльності.

Разом із тим на практиці вимога щодо обов'язкової згоди законних представників не завжди сприяє реалізації прав та законних інтересів неповнолітнього. Нерідко відмова у наданні такої згоди може бути зумовлена суб'єктивними причинами та не ґрунтуватися на об'єктивній оцінці здібностей чи готовності особи до ведення підприємництва. Більше того, у деяких випадках самі батьки або інші законні представники ведуть асоціальний спосіб життя, неналежним чином виконують свої обов'язки щодо виховання дитини або перебувають у конфліктних відносинах із нею. За таких обставин їхня позиція щодо заборони здійснення підприємницької діяльності може не відповідати інтересам неповнолітнього та фактично перешкоджати реалізації його права на дострокове набуття повної цивільної дієздатності.

На практиці трапляються ситуації, коли батьки, усиновлювачі або піклувальники використовують своє право на надання згоди як інструмент впливу на неповнолітню особу. В окремих випадках відмова у наданні дозволу на здійснення підприємницької діяльності не пов'язана з турботою про інтереси дитини, а має на меті збереження контролю над нею або досягнення певних особистих вигод. За таких обставин неповнолітній, який прагне здобути фінансову незалежність, самореалізуватися та покращити власне становище, фактично позбавляється можливості реалізувати свій потенціал через формальну відсутність необхідної згоди.

У подібних життєвих ситуаціях здійснення підприємницької діяльності могло б стати для неповнолітньої особи ефективним засобом соціальної мобільності. Набуття повної цивільної дієздатності дозволило б їй самостійно

будувати власне майбутнє, уникнути негативного впливу несприятливого сімейного середовища та сформувати належні умови для особистісного і професійного розвитку.

Теоретично механізмом захисту інтересів неповнолітнього можуть виступати органи опіки та піклування. Однак на практиці їхня діяльність не завжди забезпечує ефективне вирішення таких конфліктів. Нерідко зазначені органи займають обережну позицію та уникають прийняття рішень, які можуть викликати заперечення з боку батьків або інших законних представників. У результаті неповнолітня особа може опинитися у ситуації, коли жоден із передбачених законом суб'єктів не готовий підтримати її прагнення до набуття повної цивільної дієздатності. Саме тому О. Коваленко слушно зазначає, що для такої особи може виникнути своєрідна правова безвихідь, оскільки чинне законодавство не забезпечує належного судового захисту відповідного інтересу [17, с. 39].

Аналіз положень ч. 3 ст. 35 ЦК України дозволяє дійти висновку, що законодавець не передбачив можливості судового вирішення питання про надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі у випадку відмови батьків, усиновлювачів, піклувальника або органу опіки та піклування надати згоду на здійснення підприємницької діяльності. Аналогічний підхід простежується і в нормах цивільного процесуального законодавства. Так, положення глави 3 розділу IV ЦПК України не містять процесуального механізму звернення до суду для емансипації неповнолітнього підприємця.

Зокрема, ст. 302 ЦПК України, яка визначає вимоги до заяв у справах про надання повної цивільної дієздатності, не охоплює випадки, коли підставою для емансипації виступає намір неповнолітньої особи здійснювати підприємницьку діяльність. Відповідно, чинне процесуальне законодавство фактично не наділяє таку особу належними процесуальними засобами для захисту її інтересу в судовому порядку. На нашу думку, подібне нормативне регулювання необґрунтовано звужує можливості неповнолітніх щодо реалізації права на судовий захист та доступу до правосуддя.

У зв'язку з цим заслуговує на підтримку пропозиція О. Коваленка щодо внесення відповідних змін до ЦК України та ЦПК України. Науковець обґрунтовує необхідність законодавчого закріплення права осіб, які досягли шістнадцятирічного віку та мають намір займатися підприємницькою діяльністю, звертатися до суду з метою захисту свого інтересу щодо набуття повної цивільної дієздатності [17, с. 39].

Саме суд, як незалежний орган правосуддя, володіє необхідними процесуальними інструментами для всебічного дослідження обставин конкретної справи та прийняття обґрунтованого рішення щодо доцільності надання неповнолітньому статусу повністю дієздатної особи. При цьому важливо наголосити, що задоволення відповідної заяви є правом суду, а не його обов'язком, тому кожна справа повинна розглядатися індивідуально з урахуванням усіх її особливостей.

Для ухвалення законного та обґрунтованого рішення суд повинен встановити низку обставин, які свідчать про готовність неповнолітнього до самостійного здійснення підприємницької діяльності. Надання повної цивільної дієздатності в такому випадку має розглядатися як винятковий правовий механізм, застосування якого можливе лише за наявності достатніх підстав. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між приватним інтересом неповнолітньої особи та публічним інтересом суспільства, спрямованим на недопущення до цивільного обороту осіб, які ще не досягли належного рівня соціальної та правової зрілості.

У науковій літературі пропонуються різні критерії оцінки готовності неповнолітнього до емансипації. Серед них особливу увагу приділяють психосоціальному та майновому критеріям.

Психосоціальний критерій передбачає дослідження здатності особи самостійно формувати власну волю, усвідомлено її виражати та відстоювати. Крім того, оцінюється рівень стійкості неповнолітнього до стороннього впливу, його здатність приймати незалежні рішення, усвідомлювати правові наслідки власних дій та адекватно оцінювати поведінку інших осіб.

Майновий критерій пов'язаний із дослідженням матеріального становища неповнолітнього та його потенційних можливостей щодо здійснення підприємницької діяльності. При цьому оцінка фінансового стану повинна здійснюватися у взаємозв'язку з особистісними характеристиками особи, зокрема її ставленням до майна, здатністю раціонально розпоряджатися коштами та відсутністю схильності до безпідставного марнотратства [17, с. 39].

Отже, законодавче закріплення права неповнолітніх осіб на судовий захист інтересів, пов'язаних із набуттям повної цивільної дієздатності для здійснення підприємницької діяльності, повністю відповідає сучасним європейським тенденціям розвитку правосуддя та принципу забезпечення доступу до суду. Вважаємо, що чинна правова система України має всі необхідні передумови для впровадження такого механізму, а його реалізація сприятиме більш ефективному захисту прав та законних інтересів неповнолітніх осіб.

### **РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІЙ ОСОБІ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ**

Розглядаючи особливості судового провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, слід зазначити, що ст. 35 ЦК України визначає три підстави для емансипації неповнолітніх осіб. Оскільки зазначені підстави вже були детально проаналізовані у попередніх підрозділах дослідження, повторне їх висвітлення не є необхідним. Варто лише нагадати, що загальним правилом є надання повної цивільної дієздатності за рішенням органу опіки та піклування за наявності письмової згоди батьків, усиновлювачів або піклувальника. Якщо така згода відсутня, питання вирішується у судовому порядку.

З цього приводу заслуговує на увагу позиція Г. О. Світличної, яка вважає, що відсутність згоди має місце не лише тоді, коли батьки прямо заперечують проти емансипації, а й у випадках, коли хоча б один із них не надав відповідного письмового волевиявлення органу опіки та піклування [18, с. 36].

Окремі науковці звертають увагу на особливості надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім, які мають намір займатися підприємницькою діяльністю. Так, М. В. Міщенко зазначає, що підприємництво, на відміну від трудової діяльності, пов'язане з підвищеним рівнем відповідальності та здійснюється особою на власний ризик. Саме тому законодавче закріплення можливості емансипації неповнолітнього підприємця відповідно до ч. 3 ст. 35 ЦК України є цілком обґрунтованим [19, с. 116].

Подібного підходу дотримується й О. Коваленко, яка наголошує, що саме суд здатний найбільш об'єктивно оцінити готовність неповнолітньої особи до самостійного здійснення підприємницької діяльності. На думку дослідниці, суд як спеціалізований орган правозастосування володіє необхідними процесуальними засобами для всебічного дослідження обставин справи та

прийняття справедливого рішення щодо надання особі повної цивільної дієздатності [17, с. 39].

Разом із тим у науковій літературі висловлюються й протилежні погляди. Їх прихильники посилаються на положення ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [20]. Відповідно до цієї норми фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку та бажає здійснювати підприємницьку діяльність, але ще не набула повної цивільної дієздатності, може бути зареєстрована як фізична особа-підприємець лише за умови подання нотаріально посвідченої письмової згоди батьків, усиновлювачів, піклувальника або органу опіки та піклування [21, с. 27]. Відтак деякі автори вважають, що чинне законодавство не передбачає необхідності додаткового судового механізму для вирішення зазначеного питання.

Справи про надання неповнолітнім особам повної цивільної дієздатності належать до юрисдикції місцевих загальних судів та розглядаються в порядку окремого провадження за правилами цивільного судочинства. Такі справи вирішуються судом за місцем проживання заявника відповідно до положень глави 3 розділу IV ЦПК України. Згідно з ч. 1 ст. 301 ЦПК України право на звернення до суду з відповідною заявою має неповнолітня особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, якщо існують підстави, передбачені цивільним законодавством [13]. Однак зазначене процесуальне положення стало предметом наукової дискусії. Зокрема, Н. А. Д'ячкова та О. В. Когут звертають увагу на його недостатню узгодженість із положеннями ст. 35 ЦК України. Дослідниці наголошують, що цивільне законодавство допускає можливість надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка досягла чотирнадцяти років та записана матір'ю або батьком дитини. Водночас процесуальне законодавство пов'язує право на звернення до суду виключно з досягненням шістнадцятирічного віку. Унаслідок цього особи віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років фактично позбавлені чіткого процесуального механізму реалізації права на емансипацію, що свідчить про наявність законодавчої

прогалини та збереження правової невизначеності щодо їхнього статусу [22, с. 300].

Особливий інтерес викликає позиція Р. Я. Демківа, який звертає увагу на недосконалість чинного процесуального регулювання у справах про надання неповнолітнім особам повної цивільної дієздатності. Науковець зазначає, що застосування положень ст. 47 ЦПК України саме по собі не гарантує прийняття судом відповідної заяви до розгляду. Це пояснюється тим, що в одних випадках суд може керуватися загальними положеннями процесуального законодавства та відкривати провадження у справі, тоді як в інших – відмовляти у відкритті провадження, посилаючись на спеціальну норму, закріплену у ст. 301 ЦПК України [14, с. 163].

Заслуговує на підтримку й інший висновок зазначеного автора, відповідно до якого зміст ч. 1 ст. 301 ЦПК України повинен узгоджуватися із положеннями ст. 35 ЦК України. Оскільки процесуальна норма є похідною від матеріально-правового регулювання, доцільно законодавчо передбачити дві категорії осіб, які мають право звертатися до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності. До таких осіб, на думку вченого, належать: неповнолітні, які досягли шістнадцятирічного віку, а також неповнолітні, які зареєстровані матір'ю або батьком дитини [14, с. 163].

Водночас у науковій літературі висловлюються й інші підходи до вирішення цієї проблеми. Так, М. П. Баб'юк та О. А. Руденко вважають більш виправданим використання формулювання «фізична особа, яка досягла шістнадцяти років», оскільки саме така термінологія вже застосовується законодавцем у ст. 35 ЦК України [21, с. 28].

На нашу думку, одним із можливих шляхів удосконалення процесуального законодавства є внесення змін до ч. 1 ст. 301 ЦПК України шляхом виключення із її тексту словосполучення «у випадках, встановлених Цивільним кодексом України». Такий підхід дозволить більш чітко визначити коло осіб, які мають право звертатися до суду із заявою про емансипацію, а також усунути неоднозначності під час застосування відповідних процесуальних норм. Крім

того, реалізація зазначеної пропозиції сприятиме гармонізації положень цивільного та цивільного процесуального законодавства України, що позитивно вплине на ефективність здійснення правосуддя у справах даної категорії.

Продовжуючи аналіз процесуальних аспектів емансипації, варто звернутися до положень ст. 302 ЦПК України. Відповідно до цієї норми у заяві про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності повинні бути зазначені відомості, які підтверджують, що заявник працює на підставі трудового договору або зареєстрований матір'ю чи батьком дитини згідно з актовим записом цивільного стану [13].

У наукових дослідженнях зміст цієї процесуальної вимоги додатково конкретизується. Так, зазначається, що до заяви доцільно додавати документи, які підтверджують наявність відповідних юридичних фактів. Зокрема, якщо підставою для емансипації є материнство або батьківство, таким документом виступає свідоцтво про народження дитини. Якщо ж неповнолітня особа обґрунтовує свої вимоги здійсненням трудової діяльності, до заяви повинні бути додані копія трудового договору та довідка з місця роботи, що підтверджує перебування заявника у трудових правовідносинах [23, с. 29].

Схожої позиції дотримується й Н. Ключковська, яка вважає, що для вирішення питання про надання повної цивільної дієздатності достатньо встановити наявність передбачених законом юридичних фактів. Зокрема, суд повинен перевірити факт внесення відомостей про неповнолітню особу як матір або батька дитини до Державного реєстру актів цивільного стану громадян, а також підтвердити наявність трудових правовідносин шляхом дослідження трудового договору та відповідної довідки від роботодавця [24, с. 18]. Аналогічні погляди щодо необхідного обсягу доказів висловлюють також С. В. Дяченко та Ю. В. Клишкова [23, с. 29].

Іншу позицію з цього питання висловлюють М. П. Баб'юк та О. А. Руденко. На думку науковців, сам по собі факт працевлаштування неповнолітньої особи після досягнення шістнадцятирічного віку або її реєстрація матір'ю чи батьком дитини ще не свідчить про наявність достатнього рівня психологічної та

соціальної зрілості. Такі обставини не можуть автоматично підтверджувати здатність особи усвідомлювати значення власних дій, контролювати свою поведінку та належним чином нести відповідальність за невиконання чи неналежне виконання цивільних обов'язків [21, с. 28].

У зв'язку з цим під час розгляду справ про надання повної цивільної дієздатності суд не повинен обмежуватися перевіркою лише формальних підстав, передбачених законом. На нашу думку, поряд із юридичними фактами доцільно враховувати й інші критерії, зокрема психосоціальний та майновий, характеристика яких була наведена у попередньому підрозділі дослідження.

Отже, вирішуючи питання щодо емансипації неповнолітньої особи, суд повинен оцінювати не лише наявність встановлених законом підстав, а й рівень її психічної та інтелектуальної зрілості. Саме здатність особи усвідомлювати наслідки власних дій, приймати самостійні рішення та відповідати за них має бути одним із ключових критеріїв при наданні їй повної цивільної дієздатності. Водночас чинне цивільне та цивільне процесуальне законодавство України не містить прямих положень, які б зобов'язували суд враховувати зазначену обставину під час розгляду відповідної категорії справ.

З огляду на це заслуговує на увагу пропозиція щодо вдосконалення законодавства шляхом внесення змін до ст. 35 ЦК України. Зокрема, доцільним видається нормативне закріплення додаткової умови для надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, а саме наявності такого рівня психічної та розумової зрілості, який дозволяє самостійно реалізовувати цивільні права та належним чином виконувати цивільні обов'язки. Одночасно пропонується доповнити ЦПК України окремою статтею, яка б передбачала можливість призначення психологічної експертизи для встановлення відповідних обставин [21, с. 28].

Завершуючи аналіз процесуальних особливостей емансипації неповнолітніх, варто звернути увагу на положення ст. 303 ЦПК України. Відповідно до цієї норми справи про надання повної цивільної дієздатності розглядаються судом за участю заявника, одного або обох батьків,

усиновлювачів чи піклувальника, а також представників органу опіки та піклування, участь яких у процесі є обов'язковою [13].

На думку О. О. Голубцової, процесуальна заінтересованість зазначених осіб обумовлена тим, що рішення суду безпосередньо впливає на їхні матеріально-правові відносини з неповнолітнім. У разі задоволення заяви змінюється обсяг прав та обов'язків батьків і усиновлювачів щодо дитини, а піклування над нею взагалі припиняється [25, с. 88]. Особливе місце у даній категорії справ займають органи опіки та піклування. Відповідно до ч. 6 ст. 56 ЦПК України вони зобов'язані надати суду письмовий висновок щодо вирішення спору, що обумовлює обов'язковість їх участі у судовому розгляді.

Водночас законодавець виходить із того, що батьки, усиновлювачі та піклувальники не можуть представляти інтереси неповнолітнього заявника у справах про емансипацію. Це пояснюється тим, що вони беруть участь у процесі як заінтересовані особи. Разом із тим неповнолітній заявник не позбавлений права на професійну правничу допомогу, оскільки відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» належить до кола осіб, які мають право на отримання такої допомоги [26].

Зазначимо, що надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в судовому порядку можливе за наявності підстав, визначених ст. 35 ЦК України. Водночас для ухвалення обґрунтованого рішення суду недостатньо встановити лише формальне існування таких підстав. Важливе значення має також оцінка рівня психічної, інтелектуальної та соціальної зрілості неповнолітнього, що свідчить про його готовність самостійно реалізовувати належні йому права та виконувати покладені обов'язки.

У ході дослідження неодноразово зверталася увага на наявність окремих прогалин і колізій у чинному цивільному та цивільному процесуальному законодавстві. Тому вдосконалення відповідних норм ЦК України та ЦПК України є необхідною умовою для формування ефективного механізму емансипації неповнолітніх осіб, забезпечення правової визначеності та належної реалізації завдань цивільного судочинства.

## ВИСНОВКИ

Отже, за результатами проведеного дослідження можна дійти висновку, що інститут емансипації неповнолітніх посідає важливе місце у системі цивільного права України, оскільки забезпечує можливість дострокового набуття особою повної цивільної дієздатності та створює умови для її самостійної участі у цивільних правовідносинах. Надання неповнолітньому статусу повністю дієздатної особи суттєво змінює його правове становище, адже від цього моменту він отримує право власними діями набувати та реалізовувати цивільні права, створювати для себе цивільні обов'язки та нести відповідальність за результати своєї поведінки без необхідності отримання згоди батьків, усиновлювачів чи піклувальника.

Дослідження правової природи цивільної дієздатності дало підстави стверджувати, що на відміну від цивільної правоздатності, яка визнається за кожною фізичною особою з моменту народження, цивільна дієздатність безпосередньо пов'язана зі здатністю особи усвідомлювати значення власних дій та керувати ними. Саме тому питання надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім повинно вирішуватися не лише з урахуванням формально визначених законодавством підстав, а й з огляду на рівень психічної та соціальної зрілості конкретної особи.

Порівняльний аналіз зарубіжного законодавства засвідчив, що переважна більшість держав пов'язує настання повної цивільної дієздатності з досягненням особою повноліття, яке найчастіше настає у вісімнадцятирічному віці. Водночас українське законодавство передбачає можливість дострокового набуття повної цивільної дієздатності за наявності визначених законом підстав, що загалом відповідає сучасним тенденціям розвитку цивільного права демократичних держав.

У ході дослідження встановлено, що емансипація виступає не лише способом розширення обсягу цивільних прав неповнолітньої особи, а й окремим юридичним механізмом зміни її правового статусу. Набуття повної цивільної

дієздатності фактично прирівнює неповнолітнього до повнолітньої особи у сфері цивільних правовідносин, що обумовлює необхідність особливо ретельного підходу до вирішення питання про її надання.

Проведений аналіз чинного законодавства дозволив виявити низку проблем правового регулювання інституту емансипації. Зокрема, встановлено відсутність чіткого законодавчого визначення моменту набуття повної цивільної дієздатності у випадках, коли вона надається за рішенням органу опіки та піклування або суду. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 35 ЦК України та закріпити положення про те, що повна цивільна дієздатність виникає з моменту ухвалення відповідного рішення органом опіки та піклування або з моменту набрання законної сили рішенням суду.

Особливу увагу в роботі приділено проблемі неузгодженості окремих положень ЦК України та ЦПК України. Встановлено, що чинне процесуальне регулювання не забезпечує належної реалізації права на емансипацію для окремих категорій неповнолітніх осіб, зокрема тих, які записані матір'ю або батьком дитини. Наявність таких законодавчих суперечностей негативно впливає на правозастосовну практику, створює правову невизначеність та ускладнює доступ неповнолітніх до судового захисту.

Обґрунтовано необхідність удосконалення положень ст. 301 ЦПК України шляхом конкретизації кола осіб, які мають право звертатися до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності. Реалізація такої пропозиції сприятиме усуненню колізій між матеріальними та процесуальними нормами, а також забезпечить більш ефективний захист прав та законних інтересів неповнолітніх осіб.

Окремого висновку потребує питання емансипації неповнолітніх, які бажають здійснювати підприємницьку діяльність. Доведено, що чинне законодавство не забезпечує належного механізму судового захисту інтересів таких осіб у випадках необґрунтованої відмови батьків, усиновлювачів, піклувальника або органу опіки та піклування надати згоду на здійснення підприємництва. У зв'язку з цим підтримано наукові пропозиції щодо

законодавчого закріплення права неповнолітніх осіб звертатися до суду для захисту свого інтересу щодо набуття повної цивільної дієздатності з метою здійснення підприємницької діяльності.

Встановлено також, що при вирішенні питання про емансипацію суд повинен враховувати не лише формальні юридичні підстави, а й рівень психічної, інтелектуальної та соціальної зрілості неповнолітнього. Саме тому доцільним є вдосконалення законодавства шляхом закріплення відповідного критерію у ст. 35 ЦК України та запровадження можливості призначення психологічної експертизи для оцінки готовності особи до самостійного здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків.

Таким чином, подальший розвиток законодавства у сфері емансипації неповнолітніх має бути спрямований на усунення існуючих колізій між нормами цивільного та цивільного процесуального права, розширення гарантій судового захисту прав неповнолітніх осіб та створення ефективного механізму реалізації ними права на дострокове набуття повної цивільної дієздатності. Запропоновані у роботі зміни сприятимуть підвищенню рівня правової визначеності, удосконаленню правозастосовної практики та більш повному забезпеченню принципу доступу до правосуддя.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Саградян М. Цивільна дієздатність фізичної особи в Україні та в зарубіжних країнах. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 69–73. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/13.pdf>
3. Торчинівська Р.А. Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи. *Пріоритетні напрями модернізації системи права*. м. Одеса, 17-18 травня 2019 року. С. 50–53. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/37may2019/12.pdf>
4. Лічман Л. Г. Підстави обмеження дієздатності фізичної особи як дзеркало цивілізаційних змін. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3619/Lichman%20Pidstavi.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Розгон О.В. Щодо питання про право- та дієздатність дитини: український та міжнародний досвід. *Розвиток цивільного законодавства: посткодіфікаційний період : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 175-річчю Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка* (Київ, 8-9 жовтня 2009 року). Київ. нац. ун-т. ім. Шевченка. Київ : Освіта, 2010. С. 212–213.
6. Кісіль А. В. Правовий аналіз поняття цивільної дієздатності фізичної особи в Україні та за кордоном. *XXII Міжнародна науково-практична конференція «Multidisciplinary academic research, innovation and results»*, 07–10 червня 2022 р., Прага, Чехія. С. 269–274. URL: <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=xLV0EAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA269&dq=%D0%9F%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F+%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97+%D0%B4%D1%96%D1%94%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96+%D>

[1%84%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97+%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8+&ots=4fNCaLP5FN&sig=NrR4\\_mWc1\\_ShIwcrllqW0VkFoE&redir\\_esc=y#v=onepage&q=%D0%9F%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D1%96%D1%94%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%84%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8&f=false](http://dspace.nbuu.gov.ua/handle/123456789/23596)

7. Качур В. О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 8–12. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/handle/123456789/23596>
8. Павлюк Н.М. Цивільно-правовий інститут емансипації неповнолітніх: доктринальні підходи до розуміння сутності. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. С. 56–60. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/12.pdf>
9. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2017. 39 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1717/avtorefortynska.pdf>
10. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_021#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text)
11. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. ст. 143.
12. Чорна Ж.Л. Трудовий договір як підстава надання повної цивільної дієздатності. *Університетські наукові записки*. № 2 (50). 2014. С. 145–150. URL: [http://old.univer.km.ua/statti/5.chorna\\_zh.l.\\_trudovyy\\_dohovir\\_yak\\_pidstava\\_nadannya\\_povnoyi\\_tsyvil\\_noyi\\_diyezdatnosti.pdf](http://old.univer.km.ua/statti/5.chorna_zh.l._trudovyy_dohovir_yak_pidstava_nadannya_povnoyi_tsyvil_noyi_diyezdatnosti.pdf)

13. Цивільний процесуальний кодекс України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40-41, 42, ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
14. Демків Р.Я. Особливості надання повної цивільної дієздатності (емансипація) неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2020. С. 161–164. URL: <http://surl.li/udtuh>
15. У справі № 318/2258/13-ц : Рішення Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 23 серпня 2013 р. № 34615801. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34615801>
16. У справі № 2-о-86/11/1222 : Рішення Попаснянського районного суду Луганської області від 03 листопада 2011 р. № 19091919. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19091919>
17. Коваленко О. Проблеми емансипації неповнолітніх осіб, які бажають займатися підприємницькою діяльністю. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. 2018. С. 36–40. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/8.pdf>
18. Світлична Г.О. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в порядку цивільного судочинства. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 4 (92). С. 35–41. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/66315be8e3edfc16c22580dc004fbc39/\\$FILE/Visnyk\\_04\\_2008.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/66315be8e3edfc16c22580dc004fbc39/$FILE/Visnyk_04_2008.pdf)
19. Міщенко М.В. Умови та порядок надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1 (4). С. 114–119. URL: <https://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Mishchenko.pdf>
20. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

21. Баб'юк М.П., Руденко О.А. Особливості надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у судовому порядку. *Галицькі студії. Юридичні науки*. № 4, 2023. С. 25–31. URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/39/36>
22. Д'ячкова Н.А., Кугот Є.С. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 297–301. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib\\_2012\\_3\\_66](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_3_66)
23. Дяченко С.В., Клишкова Ю.А. Емансипація неповнолітньої особи у цивільному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 1 (36). С. 27–31. URL: [http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1\\_2021/8.pdf](http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2021/8.pdf)
24. Ключковська Н. Підстави та порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 16–21. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/7/4.pdf>
25. Голубцова О.О. Емансипація як категорія справ про зміну правового статусу фізичної особи в порядку окремого провадження. *Часопис цивілістики*. 2018. Випуск 34. С. 86–89. URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/34/18.pdf>
26. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>